

ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

HISTORY
JOURNAL

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL
UNIVERSITY

Рік заснування 1996

Foundation year 1996

№ 1/2023 (57)

№ 1/2023 (57)

ІСТОРИЯ

HISTORY
SCIENCES

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2023

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2023

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
*Журнал входить до переліку наукових фахових видань
України з історичних наук категорії «Б»*
Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПП від 05.02.2016 р.
*Журнал індексується науково-метричними базами
Index Copernicus, DOAJ Listing, ERIH PLUS criteria for inclusion,
Google Scholar, Scilit, Sherpa Romeo і
Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського*
Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. Чернівці : Чернівецький університет, 2023. № 1. 196 с.

<https://doi.org/10.31861/hj2023.57>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, політичної історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Филипчук, канд. іст. наук, наук. редактор (Чернівці, Україна);
Олександр Добржанський, д-р іст. наук, заст. наукового редактора (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Степан Борчук, д-р іст. наук (Івано-Франківськ, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Анджеї Гіль, д-р іст. наук (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук (Банська Бистриця, Словаччина);
Антоній Мойсей, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Штефан Пурич, д-р іст. наук (Сучава, Румунія);
Олександр Руснак, канд. іст. наук (Чернівці, Україна);
Олександр Сич, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук (Київ, Україна);
Володимир Фісанов, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Михайло Чучко, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Йоханнан Петровський-Штерн, д-р іст. наук (Чикаго, США);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: 58012, Україна, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

**Published by Academic Council
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Academic Journal Category «B»
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
№ 409 dated 17.03.2020
Certificate of registration KB № 21905-11805IIP dated 05.02.2016
The journal is indexed by scientific-metric bases
Index Copernicus, DOAJ Listing, ERIH PLUS criteria for inclusion,
Google Scholar, Scilit, Sherpa Romeo, and
National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi
Website: <http://hj.chnu.edu.ua>**

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi :
Ч-49 Chernivtsi University, 2023. № 1. 196 p.

<https://doi.org/10.31861/hj2021.57>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

The Journal keeps readers up-to-date with concise, thoughtful reviews of key topics on all aspects of the History of Ukraine, World History, Political History, Archeology, Ethnology, Anthropology and Regional Studies.

The backbone of the Journal comprises research and reviews. Languages: Ukrainian, Polish, Romanian, English, German and French.

Editorial Board:

Oleksandr Fylypchuk, PhD in History, Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Oleksandr Dobrzhanskyi, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Bohdan Bodnariuk, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Stepan Borchuk, Doctor of History (Ivano-Frankivsk, Ukraine);
Yurii Makar, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Andrzej Gil, Doctor of History (Lublin, Poland);
Roman Drozd, Doctor of History (Slupsk, Poland);
Lizaveta Dubinka-Guscha, PhD in History (Copenhagen, Denmark);
Oksana Kalishchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Myroslav Kmet', Doctor of History (Banska Bystrica, Slovakia);
Anthonii Moisei, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Ştefan Purici, Doctor of History (Suceava, Romania);
Oleksandr Rusnak, PhD in History (Chernivtsi, Ukraine);
Oleksandr Sych, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Liudmyla Strilchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Viktoriia Telvak, PhD in History (Drohobych Ukraine);
Serhii Troian, Doctor of History (Kyiv, Ukraine);
Volodymyr Fisanov, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Mykhailo Chuchko, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Yohanan Petrovsky-Shtern, Doctor of History (Chicago, USA);
Mykola Huivaniuk, PhD in History, Executive Editor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Address: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskyi Str. 2,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of History, Political Science and International Relations, tel. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzhanskyi@chnu.edu.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Яценюк Г. ЗНИЩЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПАМ'ЯТОК В РЕЗУЛЬТАТІ ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИХ НАБІГІВ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ, В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XVII ст.	6–18
Yatseniuk H. DESTRUCTION OF RELIGIOUS MONUMENTS AS A RESULT OF TURKISH-TATAR RAIDS ON UKRAINIAN LANDS, IN THE FIRST QUARTER OF THE 17th CENTURY.....	6–18
Чучко М. ПАСТКА ДЛЯ ГЕТЬМАНИЧА: СУЧАВСЬКА КАМПАНІЯ Т. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1653)	19–54
Chuchko M. A TRAP FOR HETMANYSCH: THE SUCEAVIAN CAMPAIGN OF T. KHMELNYTSKYI (1653)	19–54
Юрій М. РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ, БУКОВИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ	55–61
Yurii M. THE ROLE OF «PROSVITA» SOCIETY IN THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS OF GALICIA, BUKOVYNA AND TRANSCARPATHIA	55–61
Добржанський О. НІ, ТАКИ НЕ НАШ, ГРИГОРІЙ! ДЕКІЛЬКА РЕФЛЕКСІЙ ЩОДО ПОСТАТІ БУКОВИНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА І НАУКОВЦЯ Г. КУПЧАНКА	62–82
Dobrzhanskyi O. NO, NOT OURS, HRYHORII! SOME REFLECTIONS ON THE PERSONALITY OF BUKOVYNIAN JOURNALIST AND SCIENTIST H. KUPCHANKO	62–82
Скорейко Г. БУКОВИНА У ЖИТТІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	83–91
Skoreiko H. BUKOVYNA IN THE LIFE OF METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKYI	83–91
Христан Н. КНЯЗЬ ТА КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.	92–98
Khrystan N. PRINCE AND KING DANYLO ROMANOVYCH IN THE UKRAINIAN INTELLECTUAL DISCOURSE OF GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY	92–98
Гучко О., Кузык Ф. МЕДИКО-САНИТАРНА СЛУЖБА ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ БУКОВИНИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1918-1928 pp.)	99–106
Huchko O., Kuzyk F. MEDICAL AND SANITARY SERVICE OF NORTHERN PART OF BUKOVYNA AFTER THE FIRST WORLD WAR (1918-1928)	99–106
Скакальська І. КРЕМЕНЕЦЬКА «ПРОСВІТА» МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ	107–112
Skakalska I. KREMENETS «PROSVITA» OF THE INTERWAR PERIOD: PUBLIC HISTORY	107–112
Руснак О. БУКОВИНА У СТРУКТУРІ ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ МІЖВОЄННОЇ РУМУНІЇ	113–120
Rusnak O. BUKOVYNA IN THE STRUCTURE OF GOODS EXPORT OF INTERWAR ROMANIA	113–120
Бестанчук Я. ІСТОРІОГРАФІЯ ВЗАЄМИН РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У 1940-1947 pp.	121–129
Bestanchuk Y. HISTORIOGRAPHY OF RELATIONS BETWEEN THE SOVIET GOVERNMENT AND THE LOCAL POPULATION IN THE TERRITORY OF NORTHERN BUKOVYNA AND KHOTYN REGION IN 1940-1947	121–129

Сосницька Л. ІСТОРИЧНА ОСВІТА В ШКОЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-х – ПОЧАТОК 50-х рр. ХХ ст.)	130–137
Sosnytska L. HISTORICAL EDUCATION IN SCHOOLS OF VOLYN REGION (THE SECOND PART OF 40s – THE BEGINNING OF 50s OF THE 20th CENTURY)	130–137

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Воротняк І. РЕВНИТЕЛЬКИ ХРИСТІЯНСЬКОГО БЛАГОЧЕСТЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ СКАНДИНАВІЇ: ВИПАДОК ГУДРІД ТОРБ'ЯРНАРДОТТІР	138–149
Vorotniak I. ZEALOTS OF CHRISTIAN PIETY IN MEDIEVAL SCANDINAVIA: THE CASE OF GUDRID THORBJARNARDÓTTIR	138–149
Безаров О. ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ У КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СІОНІЗМУ МОЗЕСА ГЕССА	150–158
Bezarov O. THE JEWISH QUESTION IN THE CONCEPT OF SOCIALIST ZIONISM BY MOSES HESS	150–158
Парамонов Д. ЕВОЛЮЦІЯ ІЗРАЇЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН КІНЦЯ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.: ПОЛІТИКА ТА ІДЕОЛОГІЯ	159–164
Paramonov D. THE EVOLUTION OF ISRAEL-SOVIET RELATIONS IN THE LATE 1940s – EARLY 1950s: POLITICS AND IDEOLOGY	159–164

ЮБІЛЕЇ

Пивоваров С., Калініченко В. ДОСЛІДНИК ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН (ДО 70-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л.П. МИХАЙЛИНИ)	165–171
Puvovarov S., Kalinichenko V. RESEARCHER OF THE CIVILIZATION OF THE ANCIENT SLAVS (TO THE 70th ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF L.P. MYKHAILYNA)	165–171

IN MEMORYIUM

Сич О. ВЧИТЕЛЬ, НАУКОВЕЦЬ, ІНТЕЛІГЕНТ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ІВАНА МИХАЙЛОВИЧА ТЕОДОРОВИЧА)	172–181
Sych O. TEACHER, SCIENTIST, INTELLECTUAL (TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF PROFESSOR IVAN MYKHAYLOVYCH TEODOROVYCH)	172–181
Макар Ю. ДО СТОЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ ЛІЩЕНКА	182–186
Makar Yu. TO THE CENTENARY OF THE BIRTHDAY OF MYKOLA LISCHENKO	182–186
Федорук А. ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК РАНЬМОДЕРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПАВЛА ВАСИЛЬОВИЧА МИХАЙЛИНИ)	187–194
Fedoruk A. PROMINENT RESEARCHER OF EARLY MODERN HISTORY OF UKRAINE (TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF PAVLO VASYLIOVYCH MYKHAILYNA)	187–194

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2023. – С. 55–61
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2023. – pp. 55–61
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2023.57.55-61>
hj.chnu.edu.ua

УДК 316.422-342.4; 340.12 (045)

© Михайло Юрій* (Чернівці)

РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ, БУКОВИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ

У статті розкрито діяльність українського товариства «Просвіта». Засноване 1868 р. у Львові. Воно зосередилося передусім на культурній та економічній роботі, утверджуючи в масах національну самосвідомість, сприяючи розвитку української мови, виховуючи любов до української культури через ознайомлення з історією народу, його фольклором, традиціями тощо. Показано вагому роль Товариства у консолідації ідеологічно неоднорідного українського суспільно-політичного руху в краї XIX – XX ст. та його переході на завершальну стадію національного відродження – політичну, вказано на участь галицького духовенства в організації просвітянського руху XIX – початку XX ст., формування мережевої громадської взаємодії, вплив видавничої діяльності на згуртування українства Західної України, заснування просвітянського руху на Буковині та Закарпатті.

Ключові слова: нація, самосвідомість, культура, політизація, українство, товариство.

Mykhailo Yurii (Chernivtsi)

THE ROLE OF «PROSVITA» SOCIETY IN THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS OF GALICIA, BUKOVYNA AND TRANS-CARPATHTIA

***Abstract.** The contribution of «Prosvita» society to the national self-awareness of the Ukrainians of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia during the Austrian period attracted the attention of researchers and is still of scientific and public interest. The historical significance of «Prosvita» in the Ukrainian national revival (modern nation-building) of the 19th and early 20th centuries difficult to overestimate. Therefore, the article draws attention to the problem of the formation of national self-awareness as a necessary condition for the formation of a nation. It is noted that at the epicentre of national self-consciousness is a national symbol – a universal phenomenon that, in a sensibly perceived and realized form, expresses, preserves and broadcasts ideas about spiritual and material values that are fundamental to its development and functioning. The multifaceted activity of «Prosvita» in the last third of the 19th and early 20th centuries made it possible to overcome the Russophiles, Moscophiles worldview among a significant part of the Galician-Ukrainian society. The First World War played a special role in this, when during the Russian occupation of Galicia the political concept of Moscophiles was completely discredited. At the same time, the ideas of «Prosvita» confirmed their own viability, or relied on the broad masses of the people, the national self-assertion of Ukrainians as a separate nation.*

Based on the research problem, it is worth pointing out such a concept as the frontier. This is a scientific interdisciplinary discourse, on the basis of which the following processes are highlighted: spatial (taking into account regional and local differences), temporal (which makes it possible to

* д.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-0965-6236

e-mail: m.yurii@chnu.edu.ua

trace the evolution of images of the region over time), political and cultural (the use of ethno-national stereotypes and myths). The subconscious level of perception of the border is especially important, since emotional stereotypes are formed on different sides of the border, which influence the appearance of aggressors and victims.

Keywords: nation, self-awareness, culture, politicization, Ukrainian, society.

Постановка наукової проблеми. Товариство «Просвіта» виникло в 1868 році у Львові як протипага антиукраїнським течіям у культурному житті, колонізаторській, підтримуваній цісарською владою – з одного боку, і москвофільській – з іншого. В основу діяльності Товариства було закладено пробудження національної самосвідомості українців, у якій втілені помисли, цінності й ідеали як своєрідний проєкт нації на майбутнє. Зусиллями діячів Товариства зводилося на ноги українське громадянське суспільство, народжувалася сучасна: засновувалися різноманітні спілки та рухи, масово відкривалися бібліотеки, школи та публічні читальні, працювали курси навчання для неписьменних, друкувалися книги та підручники тощо. Виходячи з цієї преамбули, розглядається роль товариства «Просвіта» у формуванні національної самосвідомості українців Галичини, Буковини та Закарпаття.

Аналіз досліджень з даної проблеми. Роль товариства «Просвіта» у формуванні національної самосвідомості українців Галичини, Буковини та Закарпаття порушується в працях О. Аркуша, П. Арсенича, Я. Грицака, В. Дорошенка, І. Орлевича, С. Пахолківа, І. Райківського, І. Чорновола та ін.

Мета статті полягає у висвітленні ролі товариства «Просвіта» у формуванні національної самосвідомості українців Галичини, Буковини та Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Кожна нація, кожен народ, у тому числі й український, має свою, лише йому притаманну національну самосвідомість, носієм якої виступає конкретна людина, виробляючи своє розуміння місії і покликання нації, своє бачення навколишнього світу і себе в ньому. Національна самосвідомість, в якій втілені помисли, цінності й ідеали, – це своєрідний проєкт нації на її майбутнє. Ці цінності та ідеали, які передаються від покоління до покоління через національні символи, історичну пам'ять, спосіб мислення, традиції, невіддільні від антропологічного коду нації. В епіцентрі національної самосвідомості перебуває національний символ – універсальний феномен, який у чуттєво сприйнятій і усвідомленій формі виражає, зберігає й транслює уявлення про духовні та матеріальні цінності, які є основоположними для її розвитку і функціонування. Цей символ, діалектично поєднуючи в собі ідеальне й матеріальне, одичне і загальне, раціональне й ірраціональне, становить універсальну форму вираження соціокультурного існування нації.

Використовуючи національні символи, а саме патріотизм, націоналізм і любов до вітчизни як основний засіб трансляції свого змісту, суспільство, не маючи достатнього потенціалу, насамперед державницького, для продукування національного забарвлення ініціює формування цих символів у своїй культурі. Вони, своєю чергою, консервують першочергово ті цінності і норми свідомості культури, які пов'язані з обґрунтуванням національної єдності суспільства через його політизацію. Початок політизації, національного самовизначення, крім європейських державоутворюючих народів, почали проявляти до середини ХІХ ст. і народи, які через обставини втратили свою державність.

Наприклад, в Австрії помітним явищем став чеський національний рух. В умовах чіткої (на відміну від Росії) німецької прив'язки до етнічного походження чехи, які від самого початку уявляли, що нація конститується не тільки етнічністю, але й мовою, культурою і релігією, у підсумку вибрали подібну позицію щодо всіх, хто не був чехами з народження. Історико-політична індивідуальність чеських земель була багато в чому зумовлена їхніми непростими відносинами з центральною австрійською владою, перш за все в національному плані. Такі тенденції визрівали і в середовищі українців Галичини та Буковини, які дедалі частіше почали демонструвати свою етнокультурну самобутність.

По-перше, це стало одним з основних наслідків революції 1848 р. – молоді народи Європи (першочергово слов'янські) потрапили під загальний етноутворюючий тренд європейського Модерну і пішли шляхом конструювання власного минулого з похідною його романтизацією. Але

якщо чехи могли спиратися і спиралися як на власний досвід середньовічної державності, так і загальноавстрійський досвід «весни народів», то українська інтелігенція, що народжувалася в умовах структурного характеру чужого домінування, могла звернутися тільки до Київської Русі і Галицько-Волинського князівства¹.

Цікавість до власного минулого виливалася, крім іншого, і в пошуку підґрунтя для історичного нарративу в народній творчості і народній традиції. Це звернення до народних витоків, яке поляки назвали хлопоманією, зробило певний внесок у формування образу ідеальної вітчизни, екстраполюючи романтичні уявлення на запорозьке козацтво і часи Гетьманщини. Свою роль тут відіграв і вплив польської інтелігенції, яка не припиняла розглядати українські землі як частину Речі Посполитої і намагалася ментально протиставити їх Росії.

По-друге, варто зазначити, що національний рух (такий, що зароджується або вже сформований) має потужні каталізатори, серед яких, як зазначав М. Грох, може бути криза старого порядку, який характеризується новими політичними горизонтами або конфліктами, виникненням суперечностей між різними групами населення, падінням традиційних моральних підвалин. Нація, що формується, потребує, крім іншого, окремої території, причому вимога цієї території обґрунтовується на зверненні до протилежних за змістом реалій: з одного боку, до принципу території, яка характеризується етнічною однорідністю свого населення як спільноти з однією мовою і культурою, з іншого боку, до поняття історичної області з її традиційними кордонами, в яких часто поширені й інші етнічні групи в статусі меншості. В ХІХ ст. друга реалія набула особливої важливості для так званих «історичних націй».

Представники чеського руху, наприклад, неодноразово порушували питання про те, що чеські землі жодним чином не належать до німецького ядра, оскільки мали досвід державної і політичної організації. Прибічники української ідеї користувалися у своїй риторичі такою тезою тільки стосовно поляків, представляючи українців самостійною і самодостатньою нацією, позбавленою державності і поділеною на частини. Ця територія виникла в півавстрійській Галичині, українське населення якої найбільш тісно контактувало з польським і, з одного боку, перебувало під постійним адміністративно-культурним пресингом, а з іншого, всмоктувало ідеї польського руху як реакції на поділ Польщі на частини між Пруссією, Австрією і Росією².

По-третє, не можна забувати і про походження тих націотворчих тенденцій, які визначили зовнішньополітичний курс українського руху на найближчі сімдесят років. Як вважає американський історик українського походження Пол Магочі, є два види націоналізму: натхненний інтелігенцією і декларований державою. Українці були народом без держави, тому в них викристалізувався перший вид. На думку автора, розвиток націоналістичної доктрини відбувався в три етапи: 1780 – 1840 рр. – власне конструювання минулого; 1840 – 1900 рр. – організаційна частина; 1900 – 1917 рр. – побудова політичного дискурсу³. Саме під час другого етапу українці, на відміну від лідерів чеського руху, які вдавалися до політичного маневрування і використовували міждержавні суперечності для утвердження своїх вимог, у більшості випадків діяли відкрито і змушені були формувати власний політичний дискурс, залежний від внутрішніх і зовнішніх обставин, методом проб і помилок тощо.

Якщо розглянути загальні засади першої австрійської конституції, проголошеної 25 квітня 1848 року цісарем Фердинандом І у вигляді Конституційної грамоти австрійського цісарства, то можна дійти висновку, що конституційні порядки, основні демократичні права і свободи громадян давали певні можливості як для розвитку особи, так і розвитку окремих народів і народностей Австрії. Щоправда, внаслідок умов, що склалися у державі, конституція невдовзі припинила свою дію. Не вдаючись у деталі конституційного процесу, зазначимо, що в березні 1849 р. Франц-Йосиф І «дарував» імперії нову конституцію, в якій зазначалося, що всі 14 коронних країв отримують свої крайові конституції. Для Галичини крайову конституцію було надано цісарським патентом у вересні 1850 р. Особливо важливою для українських галичан стала конституційна норма (§4), яка проголошувала, що поляки і руські (тобто українці), а також інші народності, що проживають у коронному краї, є рівними в управлінні, і кожен народ має непорушне право до збереження й розвитку своєї народності і своєї мови.

Саме після конституційних реформ тут набуває великого розмаху національно-політичний рух, що виявлявся в таких течіях, як москвофільство (русофільство) і народовство. Галицьке

москвофільство (русофільство) обстоювало право українців Галичини на культурну та політичну традицію, яка в тогочасному світі фактично асоціювалася з Росією, але завершеного панрусизму концепція москвофілів так і не досягла, оскільки вони одночасно підкреслювали, що «руський» народ не є синонімом російського, оскільки він включає поряд з «великоруським» – «білоруський» і «малоруський» масиви. Залишаючись складовою частиною українського руху та маючи глибокі корені в галицькому суспільстві, москвофільство репрезентувало ідею національно-культурної автономії українського народу в складі Російської імперії. Такий підхід, попри негативні моменти, об'єктивно сприяв укоріненню у свідомості широких мас ідеї соборності українського народу та об'єднання Галичини з Наддніпрянською Україною.

Народовство як культурницький, а згодом ліберально-політичний національний рух з самого початку пропагувало ідею єдності всіх українців, що проживали у двох імперіях, обстоювало необхідність розвитку української культури та мови. В основу ідеології народовської течії було покладено гасло визнання національної окремішності розділеного між двома державами українського народу, віра в те, що руський народ, як і російський і польський народи, є самостійним слов'янським народом. Народовці основою своєї політики проголошували національно-культурні інтереси українців Галичини, вважаючи ідею національної єдності найважливішою умовою успішного відстоювання політичних прав українського народу. Головним завданням вони вбачали розвиток національної української культури, що мало сприяти наближенню національного визволення і утворення Української держави. У грудні 1892 р. політична організація народовців – Народна Рада проголосила у своїй програмі кінцевою метою об'єднання українців Галичини і Наддніпрянщини в самостійну Українську державу⁴. У цих процесах посильну роль відіграла Українська греко-католицька церква, сприяючи формуванню національної свідомості українців краю.

Саме народовцям належить ідея створення товариства «Просвіта». Його заснування стало можливим після прийняття в 1867 р. в Австро-Угорщині «Закону про товариства», що ввормував процедуру створення та визначив правові засади діяльності громадських інституцій. Демократизація суспільного устрою створила умови для легальної української діяльності, утвердження національної свідомості в масах шляхом розвитку просвіти, української мови і культури. Статус «Просвіти» був зареєстрований Міністерством внутрішніх справ Габсбурзької монархії 2 вересня 1868 р. На установчих загальних зборах товариства 8 грудня 1868 р. (це був вихідний день, святковий для римо-католиків День Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці за григоріанським календарем) за участю 65 осіб, переважно діячів молодого покоління і львів'ян, першим головою «Просвіти» обрали 27-річного Анатолія Вахнянина – композитора, педагога, журналіста, громадського діяча. Визначили керівний орган товариства – Виділ (з 1891 р. – Головний виділ), до якого увійшли народовські діячі Олександр Борковський, Омелян Огоновський, Юліан Романчук, Омелян Партицький, Корнило Сушкевич та ін.⁵

Товариство сприяло утвердженню в масах української національної самосвідомості, зайнялося поширенням освіти, ліквідацією неписьменності й розвитком культури через видання популярних читанок, календарів, творів класиків нової української літератури, проведення культурно-масової роботи, вшанування пам'яті Тараса Шевченка та інших видатних українських діячів, поширення економічних знань тощо. На перших порах діяльність Товариства мала науково-освітній характер, обмежувалася вузьким колом інтелігенції, що сплачувала досить високі вступні й щомісячні внески. Організаційно «Просвіта» поступалася русофільському (москвофільському) «Товариству ім. М. Качковського», створеному в 1874 р. у Коломиї (з 1876 р. головний осередок перенесено до Львова). Філію «Просвіти» в Станіславові у 1877 р. заснував філолог, викладач місцевої гімназії Євген Желехівський, місцеві осередки пізніше виникли в усіх повітах Прикарпаття. У 1912 р. 72 громади, підпорядковані станіславівській філії, мали 55 читалень, дев'ять із них були розташовані у власних будинках, інші винаймали приміщення або працювали в хатах просвітян. За підрахунками громадського діяча Костя Паньківського, місцева «Просвіта» в 1868 р. мала лише 40 членів (для порівняння, в 1893 р. – понад 3,3 тис. активних діячів, їхня кількість щороку збільшувалася). Після Анатолія Вахнянина «Просвіту» в австрійський період очолювали Юліан Лаврівський (1870–1873), Володислав Федорівич (1873–1877), Омелян Огоновський (1877–1894), Юліан Романчук (1896–1906), Євген Олесницький (1906), Петро Огоновський (1906–1910)

та Іван Кивелюк (1910–1922)⁶.

Науково-популярні видання «Просвіти», як і решти видавництв, мали в основному просвітницький характер. Популяризатори вважали, що вони повинні були допомогти масовому читачеві осмислити свою повсякденну працю, встановити її роль і зв'язок з виробничою діяльністю всього людства, допомогти йому вдосконалити процеси своєї праці, дати йому основні гігієнічні навички, допомогти виробити стрункий і чіткий науковий світогляд. Проте серед такої роботи члени «Просвіти» не забували про духовну потребу українського народу – молитву. Так, у 1878 р. з дозволу митрополита Сильвестра Сембратовича «Просвіта» видала український молитовник, написаний народною українською мовою. Ця подія мала велике значення, бо молитовник, поряд з «Біблією», був і залишався головною настільною книгою в кожній родині. Висловивши подяку митрополитові, голова «Просвіти» О. Огоновський заявив, що своїм дозволом «розвалив він, мов грононосним тараном, неподвижні заборони тої закостенілості, що не дозволяла молитися до Отця небесного рідною мовою». Про популярність молитовника свідчить і той факт, що до Першої світової війни книга витримала сім перевидань загальним тиражем 95,3 тис. примірників.⁷

Серед книжкових видань товариства «Просвіта» особливу роль у національному відродженні відіграли шкільні підручники українською мовою, які використовували в навчальному процесі. Це пояснювалося важливістю навчання і виховання молоді в патріотичному дусі, підготовки відповідних педагогічних кадрів. Так, з 1871 до 1876 р. Товариство видало 17 підручників загальним накладом 12,3 тис. примірників. На перших порах їх перекладали з іноземних мов, переважно з німецької. Підручники сприяли утвердженню української національної самосвідомості серед молодого покоління, яке активно приєднувалося до просвітницької роботи. Характерно, що в редакційній статті першого номера педагогічного журналу «Учитель» за 1893 р. у Львові активний діяч «Просвіти» етнограф Володимир Шухевич, дід головнокомандувача Української повстанської армії Романа Шухевича, писав:

«Який учитель – такі діти,
Які діти – такий народ!»⁸

Багатогранна діяльність «Просвіти» в останній третині XIX – на початку XX ст. дала можливість побороти москвофільський світогляд серед значної частини галицько-руського суспільства.

Особливу роль у цьому відіграла Перша світова війна, коли під час російської окупації Галичини була цілковито дискредитована політична концепція москвофільства. У ході так званої «визвольної місії» стало очевидним справжнє обличчя російського царизму, що призвело до тотального розчарування москвофільською ідеологією в українському суспільстві Галичини. Водночас ідеї «Просвіти» підтвердили свою життєздатність, бо опиралися на широкі народні маси, національне самоствердження українців як окремої нації. Група українських парламентських послів на чолі з Костем Левицьким і Миколою Васильком, багатолітніми діячами «Просвіти», влітку 1915 р. звернулася до австрійського уряду з проханням не вживати більше для означення краян національної назви «рутени» («Ruthenes»), а замінити її на сучасний етнонім «українці». Мотивували це науковими та історичними аргументами, а також близькістю старої назви зі словом «росіянин», що в умовах війни між Австро-Угорщиною і Росією було небажаним. Безперечно, ця подія стала свідченням завершення етапу в національному самоусвідомленні русинів-українців, що з повною силою виявилось на уламках Габсбурзької монархії після проголошення ЗУНР, а діячі «Просвіти» в австрійський період зробили вагомий внесок у підготовку української революції⁹.

Щодо Буковини, то тут товариство «Просвіта» було створене у 1869 р. З ініціативою виступило українське православне духовенство й товариство отримало назву «Руська бесіда», діяльність якого найповніше висвітлена в наукових працях О. Добржанського. Великий внесок у розвиток просвітництва на Буковині зробили Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Степан Смаль-Стоцький, Сильвестр Яричевський. Особливо відзначилися у цьому брати Сидір та Григорій Воробкевичі. Велику увагу приділили також організації хорів. А створена Сидором Воробкевичем пісня «Мово рідна, слово рідне» стала своєрідним гімном просвітян не лише на Буковині. Активно розвивалася видавнича діяльність. До 1918 р. «Руська бесіда» видала 270 періодичних і неперіодичних книжкових видань. Після 1918 р. румунська влада заборонила діяльність читалень, а важливіші завдання «Руської бесіди» перебравли товариства «Народний дім» і «Українська школа» у Чернівцях. Після ліквідації Української Національної партії 1938 р. представництво і заступництво українців на

Буковині перед румунською владою перебрала «Руська бесіда», яка знову розвинула діяльність. Після окупації Буковини радянськими військами 1940 р. «Руська бесіда», як і всі інші українські організації, була заборонена.

На Закарпатті громадська організація під назвою «Товариство «Просвіта» Підкарпатської Русі» заснована 9 травня 1920 р. в м. Ужгород відомими вченими, педагогами, громадсько-культурними і політичними діячами Августином Волошиним, Юлієм і Михайлом Бращайками, Августином Штефаном, Миколою Творидлом, Іваном Панькевичем, Василем Гаджегою, Віктором Желтваєм, Миколою Долинаєм, Степаном Ключураком, Павлом Яцком та ін.

Незмінним головою «Просвіти» від часу створення і до її ліквідації в 1939 р. угорською владою був адвокат Юлій Бращайко.

Головною метою діяльності товариства було культурне й економічне піднесення закарпатських русинів-українців, насамперед виховання їх в моральному і патріотичному дусі.

За час діяльності у 20 – 30-ті роки ХХ століття «Просвіта» домоглася значних успіхів у культурному розвитку, поширенні освіти і знань, науковому вивченні історії та культури Закарпаття, вихованні національної самосвідомості і національної гідності. Серед її основних здобутків: спорудження і відкриття у 1928 р. національно-культурного центру – Народного Дому товариства «Просвіта» в Ужгороді та народних домів в інших місцевостях краю, заснування першого на Закарпатті професійного українського театру – Руського театру товариства «Просвіта», видання 12 томів (у 14 випусках) Наукового збірника товариства «Просвіта» в Ужгороді, 150 книжок і брошур наукового, художнього, публіцистичного, господарського характеру, серед них щорічних популярних в народі, в тому числі серед селян, календарів-альманахів «Просвіти», заснування поважної бібліотеки в Народному Домі в Ужгороді та 248 читалень по всьому краю, краєзнавчого музею, Руського Національного хору та 94 хорів і 135 театральних гуртків у селах Закарпаття, духових оркестрів, спортивних клубів, курсів з подолання неписьменності, господарських об'єднань, кредитних спілок, споживчих товариств та ін.

Велика заслуга товариства «Просвіта» у тому, що воно підготувало благодатний ґрунт для проголошення незалежної Карпатоукраїнської держави – Карпатської України (1939).

Висновки. Отже, культурно-освітнє товариство «Просвіта», яке було найбільшим серед українських громадських організацій австрійського періоду, спонукало до зростання національної свідомості українців Галичини, Буковини і Закарпаття. Без «Просвіти» була б неможливою широка політизація українського руху і зростання його національної свідомості. Діяльність товариства дала поштовх до культурної та економічної самоорганізації українського населення, політичної консолідації народу в єдиний національний організм.

¹ М. Антонович, *Історія України* [History of Ukraine], Прага, 1941, с. 5-15.

² Я. Грицак, *Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст.* [Essays on the History of Ukraine: the Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th and 20th Centuries], Київ, Генеза, 1996, 360 с.

³ P. R. Magocsi, *The roots of Ukrainian nationalism: Galicia as Ukraine's Piedmont*, Toronto, 2002, p. 56.

⁴ О. Субтельний, *Україна. Історія* [Ukraine. History], Київ, Либідь, 1993, с. 393-400.

⁵ М. Алексієвць, І. Зуляк, *Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868-1914)* [Activities of «Prosvita» in the National and Cultural Revival of Eastern Galicia], Тернопіль, 1999, с. 50-51.

⁶ І. Райківський, *Внесок товариства «Просвіта» в національне самоусвідомлення українців Галичини останньої третини ХІХ – початку ХХ століття* [The Contribution of the «Prosvita» Society to the National Self-Awareness of the Ukrainians of Galicia in the Last Third of the 19th and Early 20th Centuries], in «Товариство «Просвіта» в обороні української ідентичності, духовності та культури (до 150-літнього ювілею)», Львів, Логос, 2019, с. 14.

⁷ М. Люзньак, *Науково-популярні видання «Просвіти» як чинник формування національної свідомості та політичної думки українського народу* [Popular Scientific Publications «Enlightenment» as a Factor in the Formation of National Consciousness and Political Opinion of the Ukrainian People], in «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», 2010, №19, с. 213.

⁸ П. Арсенич, *Володимир Шухевич (1849-1915). Життя і культурно-громадська діяльність. До 150-річчя від дня народження* [Volodymyr Shukhevych (1849-1915). Life and Cultural and Social Activities. To the 150th Anniversary of the Birth], Івано-Франківськ, 1999, с. 12.

⁹ І. Райківський, *Внесок товариства «Просвіта»*, с. 21.

References

1. M. Aleksiiivets, I. Zuliak, *Diialnist «Prosvity» u natsionalno-kulturnomu vidrozhenni Skhidnoi Halychyny (1868-1914)* [Activities of «Prosvita» in the National and Cultural Revival of Eastern Galicia], Ternopil, 1999, 84 s.
2. M. Antonovych, *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine], Praha, 1941, 118 s.
3. P. Arsenych, Volodymyr Shukhevych (1849-1915). *Zhyttia i kulturno-hromadska diialnist. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia* [Volodymyr Shukhevych (1849-1915). Life and Cultural and Social Activities. To the 150th Anniversary of the Birth], Ivano-Frankivsk, 1999, 88 s.
4. Ya. Hrytsak, *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX st.* [Essays on the History of Ukraine: the Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th and 20th Centuries], Kyiv, Geneza, 1996, 360 s.
5. M. Liuzniak, *Naukovo-populiarni vydannia «Prosvity» yak chynnyk formuvannia natsionalnoi svidomosti ta politychnoi dumky ukrainskoho narodu* [Popular Scientific Publications «Enlightenment» as a Factor in the Formation of National Consciousness and Political Opinion of the Ukrainian People], in «Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist», 2010, №19, s. 212-216.
6. P. R. Magocsi, *The roots of Ukrainian nationalism: Galicia as Ukraine's Piedmont*, Toronto, 2002, 214 p.
7. I. Raikivskiyi, *Vnesok tovarystva «Prosvita» v natsionalne samousvidomlennia ukraintsiv Halychyny ostannoii tretyny XIX – pochatku XX stolittia* [The Contribution of the «Prosvita» Society to the National Self-Awareness of the Ukrainians of Galicia in the Last Third of the 19th and Early 20th Centuries], in «Tovarystvo «Prosvita» v oboroni ukrainskoi identychnosti, dukhovnosti ta kultury (do 150-litnoho yuvileiu)», Lviv, Lohos, 2019, s. 5-22.
8. O. Subtelnyi, *Ukraina. Istoriia* [Ukraine. History], Kyiv, Lybid, 1993, 720 s.

Наукове видання

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича:
Ч-49 Історія. Чернівці : Чернівецький університет, 2023. № 1. 196 с.
ISSN 2414-9012

Літературний редактор ***Звенигородська Л. В.***
Комп'ютерна верстка ***Басараба А. Т.***

Підписано до друку 03.06.2023. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 00,0.
Обл.-вид. арк.00. Тираж 100. Зам. ____.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.